

PLANLAMA KURAMLARI¹

Melih Ersoy

Giriş

Planlama, geleceğe yönelik olarak, istenilen hedeflere ulaşmak amacıyla, sistemli eylem programları hazırlama süreci; Plan da “bir amaca ulaşmak için geliştirilen yöntem” ya da “eylem programlarının ayrıntılı formülasyonu” olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, plan onu oluşturan iki unsurla tanımlanmaktadır; Bunlar, ulaşmayı hedeflediğiniz *amaç*, yani proje ve bu amaca ulaşmak için gerekli olan düzenlemeler, yani *araçlardır*. Bir planın hem hedeflenen amacı, hem de bu amaca hangi yolları izleyerek, hangi araçlarla ulaşılacağı belirlenmiş olması gerekmektedir (Bettleheim, 1967:3).

Özetle, planlamada geleceğe yönelik olarak bir fikrin/vizyonun varlığı ve bunun nasıl uygulanacağına ilişkin bir görüşün olması zorunludur. Diğer bir deyişle, planlama, kuramsal bilginin sistemli bir biçimde eyleme uygulanmasıdır (Friedman, 1987).

Görüldüğü gibi, planlama kavramı en geniş anlamı ile ele alındığında; geleceğe yönelik bir tasarım olması, belirli hedef / amaçlara ulaşmak için yapılması, sistemli bir eylem dizgesi oluşturması şeklinde üç vazgeçilmez özellik içermektedir;

Bu sürecin sistemli bir biçimde ussal bir anlayış çerçevesinde yapılması koşulu bir yana bırakıldığında, geriye “belirli amaçlara ulaşmak için yapılan eylemler dizisi” kalmaktadır ki, bu daraltılmış anlamı ile “planlama” eylemine, ilkel kabilelerden günümüze insanlık tarihi boyunca başvurulmuştur.

Planlama eylemini kestirimden (*projection*) ayırmak gerekir. Kestirim, var olan bir sistem/yapının belirli bir geçmiş süre içindeki gelişme/ilerleme deneyimini niceliksel biçimde hesaplayarak, bu sürecin, gelecek için tasarlanan bir sürede de benzer biçimde süreceği varsayımına göre yapılan bir pozitivist öngörü biçimidir. Diğer bir anlatımla, burada süreçle ilgili olarak bir müdahale söz konusu değildir.

Planlama ise bu yaklaşımdan tümüyle farklı olarak, bir bütün olarak planlanan sistemin kendi yasaları ile değil insan iradesi ile yönlendirilebileceğini varsayar. “Diğer bir deyişle, planlama, yapısal zorunluluğun yerini insanın özgür iradesinin alabileceğini, insanların yaşama müdahale edip ona egemen olabilecekleri anlayışını temsil eder. Dolayısı ile liberalizmi savunan düşünür ve politikacıların yerleşmiş görüşlerinin tersine planlama, özgürlüklerden vazgeçmek bir yana, gerçek anlamda insan özgürlüğünün egemen kılınması, pazarın gizli ve görünmez elinin yerine insan aklının ve bilimin geçmesi demektir. Kestirimler pasif, edilgen ve denetim dışı gelişimin peşinde koşan öngörüler demeti iken, planlama aktif, etken ve gelişmeyi

¹ Bu makale yazarın *Kentsel Planlama Kuramları* (2012), İmge Yayınları, Ankara, kitabının ilgili bölümleri özetlenerek hazırlanmış olup S.S.Özdemir, Ö.B.Ö.Sarı ve N.Uzun tarafından derlenen ve İmge Kitapevi tarafından basılan *Kent Planlama*, 2017, Ankara kitabının ss.127-164 sayfaları arasında yer alan bölümüdür.

yönlendiren etkinlikler bütünü ifade eder” (Ersoy, 1997: 21). Özetle, planlama nesnel piyasanın belirsizliğine karşı yapıcı ve kurucu insan bilincini öne çıkarır.

Modern çağlarda planlamaya olan gereksinim azalmamış; tersine büyük ölçüde artmıştır. Levy (1997: 1), “Neden planlamaya gereksinimimiz var?” sorusuna verdiği yanıtta iki noktayı vurgulamaktadır: ilişkilerin bağımlılığı ve karmaşık yapısı. Modern zamanlarda gözde bir kurum haline gelen planlama kavramının çok boyutluluğunu vurgulamak önemlidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, planlama, istenilen amaçlara ulaşmak için geleceğe yönelik olarak sistemli eylem programları tasarlamak olduğu için, bu genel tanımın içeriği, çalışma nesnesine bağlı olarak, gerçekleşmesi istenilen hedef / amaçların niteliğine göre doldurularak, “planlama” genel teriminin önüne getirilecek sığa bağlı olarak farklı planlama türleri oluşmuştur. Bu bağlamda tarihsel gelişimleri, teknikleri ve ilgi alanları birbirinden farklı çok sayıda planlama türlerinden söz edilebilir. Bizim burada üzerinde duracağımız ise kamusal bir eylem olarak kent planlama kavramı ve onun gelişimi olacaktır.

Planlamanın kamusal boyutu önemlidir, çünkü “kentsel planlamada çözüm önerileri üretmek, planlama kararı vermek değildir. Kentsel plancılar, karar verici değil, karar vericilere yol gösteren, onları uyaran meslek insanlarıdır. Kuşkusuz, planlama bir yönetim işlevidir. Ancak, plan hazırlamak, yönetmek anlamına gelmez. Dolayısıyla plan dokümanlarında ifade ettiğimiz önerilerin ancak karar vericiler tarafından benimsediklerinde planlama kararı haline geldiğini unutmamız gerekir” (Bademli, 2005: 3).

Ancak, daha ileri gidilerek, planlama, yaşanan sorunları aşmak için ütopyik çözümler üretmekte bir araç olarak da kullanılabilir. Nitekim planlamadan var olan yapıya duyulan güvenin, var olan durumun (*status quo*) değiştirilmesi, yepyeni değer yargılarının oluşturularak var olanların eleştirilmesi yönünde değişimin bir aracı olarak da yararlanılabileceğini düşünenler de var. Örneğin Friedman (1987) politik güç ilişkileri veri alındığında planlamanın mevcut yapının korunmasına yönelik olarak evrimci bir değişimi amaçlayacak biçimde mi, yoksa toplumun kökten, radikal bir biçimde dönüştürülmesi için mi kullanılması gerektiğini sorar.

Diğer bir deyişle, “toplum kent plancılarından ne bekler?” sorusuna verilecek yanıt kapitalist toplumu oluşturan farklı sosyal sınıflar için aynı olmayacaktır. Yapılı çevrenin üretiminde sermaye tarafında yer alanlar için birinci öncelik azami kâr ve sermayenin hızlı dönüşümünü sağlayacak bir ortamın sağlanması iken; yapılı çevrenin kullanıcı, tüketicisi olan büyük nüfus kesimleri için kentsel arsanın değişim değerinden çok kullanım değeri öne çıkacak ve plancıdan beklenen de bu kullanım değerini en üste çıkaracak mekânsal düzenlemeleri gerçekleştirmesi olacaktır.

Etkili bir planlamadan yana olanların paylaştıkları ortak kanı, insanların kaderlerini değiştirebileceklerine, denetleyebileceklerine ilişkin olan inançtır. Bu, var olan yapının temel kurum ve kuralları benimsenerek bunların belirli toplum kesimleri için daha etken ve verimli bir hale getirilmesi yönünde olabileceği gibi, var olan yapının tümüyle yeni bir değişime yol açacak biçimde yeniden tasarlanmasında planlamadan yararlanılması biçiminde de gerçekleşebilecektir.

Bu bölümde mekânsal planlama kuramlarının gelişimi incelenecektir. Bu doğrultuda akılcı kapsamlı planlama kuramı, adım adım (aşamalı) planlama kuramı, Etzioni ve

planlamada karma yaklaşım, çoğulculuk ve savunmacı planlama kuramı ve stratejik mekânsal planlama yaklaşımı incelendikten sonra kent planlama kuramlarına eleştirel bakışlar ele alınacaktır.

Akılcı Kapsamlı Planlama Kuramı

Kent planlama kuramları içinde üzerinde en çok yazılan, tartışılan ve en uzun süre ile gündemde kalmayı başarıp hala tartışmasız en geniş uygulama alanı bulan kuramın kapsamlı akılcı planlama (*rational comprehensive planning*) olduğunu söylemek abartılı bir saptama olmayacaktır. Geçmiş 20.y.y. ın başlarına uzanan bu kuram, geçen süre içinde sürekli geliştirilmiş ve 2. Dünya Savaşını izleyen yıllarda tüm Batı dünyasının, farklı biçim ve içerikle de olsa, en yaygın biçimde uyguladığı planlama yaklaşımı olmuştur.

Black'a (1975) göre "Kapsamlı Plan", bir yerel yönetim birimi tarafından hazırlanan ve o yerleşmenin fiziksel gelişimine ilişkin kararların alınmasında başvurulacak siyasa rehberi (*policy guide*) niteliğindeki bir resmi belgedir. Kapsamlı plan genel olarak, kent yöneticilerinin kendi yerleşmelerinin gelecek 20-30 yılda ne yönde ve nasıl bir gelişme izlemesini istediklerini gösteren bir belge olarak görülmektedir. Kapsamlı Plan kavramının önde gelen isimlerinden T. J. Kent, Jr. (1964) şöyle bir tanım önermektedir: "Genel plan", yerleşmenin arzu edilen fiziksel gelişmesini sağlamaya yönelik olarak yerel yönetimlerin yasama organının öngördüğü siyasaları ortaya koyan resmi bir belgedir". Gerckens (2001) ise kapsamlı planı, toplumun geleceğe yönelik amaç ve istekleri esas alınarak hazırlanan ve bunların yerine getirilmesi durumunda yerleşmenin nasıl bir biçim alacağını gösteren ve bu bağlamda kamusal eylemlerde başvurulacak çok yönlü bir rehber şeklinde tanımlamaktadır. Yazara göre kapsamlı plan, salt fiziksel değil toplumsal, ekonomik ve politik işlevleri de karşılıklı bağıntıları içinde bütünleştiren tek bir programdır.

Kapsamlı plan kavramına ilişkin olarak yapılan tüm tanımlarda, olgucu/pozitivist gelenek izlenerek, bir yerleşmenin geleceğe dönük mekânsal gelişiminin önceden kestirilebileceğine ve toplumda genel kabul gören değerler temel alınarak kapsamlı olarak biçimlendirilebileceğine inanılmaktadır. Kapsamlı planlama ile tüm alışımlar (alternatifler) ve bunların olası sonuçları incelenerek, bunlar içinde önceden belirlenen hedef ve amaçlarla en uyumlu olanların seçildiği varsayılmaktadır (Camhis 1979).

Black (1975:220), "Kapsamlı Plan"ın temel özelliklerini şöyle sıralıyor: Kapsamlı, genel ve uzun erimli olmak. Bu özellikleri tek tek açalım:

- "Kapsamlı" olmaktan anlaşılması gereken, hazırlanan planının yerleşmenin belirli bir bölümünde değil, bütününde fiziksel gelişmeyi etkileyen tüm işlevsel unsurları kapsamasıdır. Bu çerçevede, "Mahalle Nazım Planı" ya da "Yeşil Alanlar" ya da "Çevre Yolu Nazım Planı" gibi terim ve uygulamaların kapsamlı plan anlayışına ters düştüğü belirtilmelidir. Özetle, parçacı yaklaşım ve uygulamaların nazım plan anlayış ve ilkeleri ile çeliştiği ileri sürülmektedir.
- Kapsamlı Planların "genel" olma özelliğini vurgulamaktan amaç ise, kapsamlı planın, plan raporunda özetlenen siyasa ve önerilerin, kentin

belirli bölgelerine ilişkin ayrıntılı açıklamalardan çok, yerleşmenin tümüne yönelik olarak geliştirilmesi gereğidir. Diğer bir anlatımla, nazım plan raporunun kapsayacağı konular ve bu konuların ele alınışında kenttin belirli bölgelerine özgü ayrıntılı sorunlar ve bunların çözümüne yönelik siyasa ve önerilerden ziyade yerleşmenin tümünün fiziksel gelişmesine yönelik olarak saptanan ortak sorun alanları ve bunların giderilmesine yönelik olarak öngörülen genel yaklaşımlar esas alınmalıdır.

- Kapsamlı planların bir diğer özelliği de “uzun erimli” olmalarıdır. Bu nedenle nazım planlar yerleşmenin günlük, güncel sorunlarına çözüm aramanın ötesinde, kenttin 15-20 yıllık bir dönemde karşılaşılabileceği değişim/ dönüşümleri öngörebilecek ve bu sürede yaşanabilecek sorunların çözümüne ilişkin olarak geliştirilecek perspektifleri içerecek nitelikte olmalıdır.
- Bu temel özelliklere ek olarak kapsamlı planın yerleşmenin fiziksel gelişmesine odaklanması ve bunu topluluğun hedefleri ile toplumsal ve ekonomik siyasalarına uyumlu olarak yapması beklenmektedir. Kapsamlı planın öncelikle bir siyasa aracı olduğu teknik boyutunun ise daha sonra geldiği vurgulanmaktadır.

Kapsamlı planlamada planlama sürecini diğer insan davranışlarından ayıran temel özellikler ya da bu süreci niteleyen unsurları Davidoff ve Reiner (1962) şu şekilde özetlemektedirler:

1) *Belirli Amaç ve Hedeflere Ulaşmak*

Planlı bir eylem, sürecin ereğini oluşturan, önceden belirlenmiş ancak süreç içinde tekrar analiz edilebilen bir dizi amaç ve hedeften yola çıkar. Süreç içinde kullanılan araçlar bu amaç ve hedeflere ulaşmak için öngörülürler.

2) *Seçme İşlemi*

Planlama sürecinin tüm evrelerinde -değerlerin belirlenmesi, araçların saptanması, almasıklar arasında yapılan irdeleme vb.- sürekli olarak seçim yapmak zorunluluğu ortaya çıkar. Bu anlamda planlama, belirleyici entelektüel niteliği olarak seçme işlemine vurgu yapar.

3) *Geleceğe Yönelmek*

Planlama, belirlenmiş amaç / hedeflerin gerçekleştirilmesini öngören bir süreç olarak geleceğe yönelik bir işlemdir. Ancak, girişte de açıklandığı gibi, planlama ile kestirim birbirine karıştırılmamalıdır. Planlama ile geleceğe yönelik olarak saptanan amaç/amaçlardan yola çıkarak, belirlenen hedeflere ulaşmak için nerelerde denetim/müdahale yapılması gerektiği ve maliyetleri bu süreçte belirlenerek uygulamaya yönelik kararlar alınır.

4) *Eylem*

Planlama sonuç / sonuçlar almak için yapılır. Bunun için de arzu edilen şeye doğru uzanan amaç-araç zincirinde bir adım olarak görülmelidir.

5) *Kapsamlılık*

Mevcut ve en kapsamlı biçimde ulaşılabilecek bilgiler ışığında belirlenen tüm almaşıklar arasında akılcı bir seçime olanak tanımak için her bir almaşıkla ulaşılabilecek sonuçlar tüm ayrıntıları ile açıklanmalıdır.

Tipik bir kapsamlı planlama sürecini 3 ana evre ile sınırlı gören kuramcılar olduğu gibi, bu sayıyı 8-9 a kadar çıkartanlar da vardır; ancak, aralarındaki ayırım kuramsal olmaktan çok, bazı evreleri tek bir başlık altında ya da ayrı ayrı değerlendirmekten kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra kapsamlı planlama süreci altı temel evrede incelenebilir. Bu evreler sırası ile; sorun tanımı, amaç ve hedeflerin belirlenmesi, almaşıkların (alternatiflerin) belirlenmesi, almaşıklar (alternatiflerin) arasında en uygun olanın seçilmesi, uygulama ve izleme ve geri besleme evreleridir

Bu kısa tanıtımda akılcı kapsamlı planlama yaklaşımı ana çizgileriyle verilmeye çalışmıştır. Başta da belirttiğimiz gibi hala etkisini sürdüren ve bu bakımdan en uzun ömürlü diyebileceğimiz bu kuram, 1950'li yıllardan başlayarak günümüze dek çok sayıda yazar tarafından sürekli ve sistematik biçimde eleştirilmiştir. Ancak, bu bölümde diğer yazarlar tarafından yapılan eleştiriler ile kapsamlı planlama anlayışında bu yüzyılda beklenen olası değişikliklere ilişkin öngörü ve öneriler üzerinde durabilmemiz bir giriş niteliğindeki kitap bölümü için olanaklı görülmemektedir.ⁱⁱⁱ

Adım Adım (Aşamalı) Planlama Kuramı

Kapsamlı akılcı planlamaya yöneltilen sistemli bir eleştiri Charles E. Lindblom (1959) tarafından 1950'li yılların ikinci yarısında geliştirilen aşamalı ya da adım adım planlama (*incrementalism*) yaklaşımıdır. Lindblom kapsamlı planlama kuramının gerektirdiği yöntemin gerçek yaşamda uygulanabilmesinin hiç de kolay olmadığını belirttiikten sonra, önerdiği pragmatik yöntemin aslında uygulamada başvurulan yol olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle planlama yazınında bu yaklaşımı bir planlama kuramı olarak nitelemeyen görüşler de vardır.

Lindblom'un çalışması, ülkesel ve bölgesel ölçekte planlama anlayışının halk tarafından da büyük ölçüde benimsendiği 1930'lu yılların dünya iktisadi bunalımının yerini, 2.Dünya savaşı sonrasında A.B.D ekonomisinin hızla büyüdüğü, büyük sermayenin egemenliğinin pekiştiği ve orta sınıfların da bu refah ortamından büyük ölçüde pay aldığı bir döneme terk ettiği günlerde gündeme gelmiştir. Bu dönemde kapitalizmin çağın tartışmasız en geçerli kalkınma yolu olduğu sarsılmaz bir ideoloji olarak çevre ülkelere benimsetilmeye çalışılmaktaydı. Bir yandan da, sosyalizmle birlikte anılan ve savaş öncesi dönemde A.B.D.'de de büyük ölçüde merkezi hükümet aracılığıyla piyasaları denetleyen ve yönlendiren bir araç olarak kullanılıp yararlanan merkezi planlama kavramı, artık piyasaların önünde bir engel olarak görülmeye başlanmıştı. Planlama gibi kamu yararını esas alan bir araç, piyasaları düzenlemek amacıyla kullanılıyor bile olsa etkisizleştirilmeli, daha dar alanlara sıkıştırılmalı ve sermayenin serbest gelişimine sınırlama getirilmemeliydi. Bu nedenle öncelikle toplumsal düzeyde merkezi planlama kavramı halkın gözünden düşürülmeli, gelişme önünde bir engel gibi gösterilmeli ya da kamunun ağırlıklı rolü azaltılarak özel kesimin bu alana da yerleşmesi sağlanmalıydı.

Lindblom'un "kuramı", kapsamlı planlamaya getirdiği yoğun eleştirilerle bu çerçevede önemli bir işlev üstlenmiştir. Kapsamlı planlama uzlaşmaya açık değildi,

tartışılması gereksiz hedefler bile almasıklar çerçevesinde tartışma konusu yapıliyordu, gereksiz veriler toplanıyordu, tüm almasıkların belirlenmesi olanaksızdı, uygulanması zordu, çok zaman ve kaynak harcanmasına yol açıyordu v.b. Yapılması gereken ise kuramsal takıntılardan kurtularak, piyasa sisteminin yol göstericiliği çerçevesinde atılan her bir adımın aldığı tepkiye göre tavır almaktı. Bu tepkiye bağlı olarak, ya bir adım daha atılmalı ya da geri çekilmeliydi. Lindblom'a göre "İşini Yürütmenin Bilimi", aşamalı ya da adım adım ilerlemeyi esas almalıdır. Yazar'a göre, Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezlerini anımsatırcasına, kökten ve sıçramalı değişim öngörülerini gerçekçi değildir; ne ile karşılaşılacağı bilinemez ve günümüzde artık anlamlı, gerekli ve uygun değildir. Yapılması gereken, var olan sistemde kökten değişiklikler önermek yerine, sistemin aksayan yönlerini aşamalı biçimde küçük adımlarla revize edecek siyasalar önermektir. Bu nedenle de yepyeni ve farklı değerler, hedefler koymanın gereği olmadığı gibi uygulamada da başarı şansı yoktur.

Linblom çalışmasında iki kuramı birbiriyle bir tabloda karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmada akılcı kapsamlı planlama "ana/kök" ve kendisinin önerdiği aşamalı planlama yaklaşımını ise "yan" yöntem olarak da adlandırmaktadır. İkinci yöntem mevcut durumu temel alarak adım adım, aşamalı olarak ve basamak basamak onun üzerine eklenirken; birinci yöntemde her zaman tümüyle baştan / temellerden yola çıkılır ve geçmişe sadece bir deneyim olarak kuram içinde yer verilir.

Özetle, yazara göre demokratik ülkelerde farklı çıkarları olan parçalı, eklemelenmemiş bir toplumsal yapının yüksek belirsizlik ortamı, akılcı ve kapsamlı bir planlama yaklaşımını olanaksız kılmaktadır. Böyle bir ortamda belirli bir amaç/ lar etrafında uzlaşmaya çalışmaktan çok günlük siyasa kararları etrafında eyleme geçmek daha etkili sonuçlar elde etmemizi sağlar. Karar alırken sonuçları, yan etkileri ve olası tepkilerini tahmin etmekte zorlandığımız uzun erimli amaçlar belirleyip buna bağlı hedefler koymak yerine, mevcut yapısal koşul ve ilişkileri zorlamayacak var olan durum ile uyumlu kararlar almak sonuca ulaşmakta daha etkilidir.

Aşamalı planlama anlayışına göre, büyük projelerle yola çıkanlar tökezlemeye mahkûmdur. Bu nedenle planlama eylemi de adım adım ve istikrarlı biçimde sürdürülmelidir. Adım adım değişikliklerle de etkinlik artırılabilir, muhakkak değişiklik yapmak için yola çıkmak gerekmiyor. Nitekim gerçek yaşamda da planların uygulanmasında isteyerek ya da istemeyerek aynı yöntem izlenmekte, başta konulan amaç ve hedeflerden süreç içinde büyük ölçüde uzaklaşabilmektedir.

Daha da önemlisi aşamalı ya da adım adım planlama yaklaşımı, belirli bir hedefe doğru ilerlerken izlenecek bir yöntem olarak önerilmekten çok doğrudan kendisi bir yöntem olarak önerilmektedir. Bu yaklaşım kapitalist piyasa ekonomilerinde politik gücün çok sayıda çıkar grubu arasında oldukça dengeli bir biçimde dağılmış olduğunu ileri süren çoğulcu politik kuram modelini temel almaktadır. Ancak, kapitalist toplum yapısı güç dağılımı açısından bu modele çok uygun olmadığı gibi, kentsel planlamanın ağırlıklı olarak biçimlendirildiği devlet ya da yerel yönetimlerin de bu açıdan belirli kesimlerin de etkili olduğu güç odakları oldukları bilinmektedir. Bu bakımdan, belirsizlik ortamının çok büyük olduğu firma ya da işletme düzeyinde karar alacak tekil birimlerle, bu ortamı önemli ölçüde etkileyebilecek potansiyele sahip tek ve oligopol çok uluslu şirketlerle, devlet gibi güç odaklarının aynı karar alma süreçlerini izlemeleri gerekmemektedir.

Nitekim merkezi bir örgütlenme ve karar verme mekanizması ile çok temel ve önemli kararlar vererek çok sayıda kurum, kuruluş ve kişiyi etkileyecek kararlar alınması durumunda, bunun aşamalı modelde önerildiği gibi, adım adım, tepkilere göre sürekli düzeltmeler yapılan bir yaklaşımla arzulan sonuca ulaşılması olanaksızdır. Tersi durumda, statükonun sürdürüldüğü, idare-i maslahatçı bir politik yaklaşımın geçerli olduğu bir ortam söz konusudur ki bu durumda planlamaya da gerek duyulmaz. Günlük gelişmelere göre tutum alınmakla sınırlı bir eylem dizisine planlama denilemeyeceği açıktır.

Aşamalı planlamaya karşı yöneltilen eleştiriler arasında, kapitalist ülkelerde çoğulcu politik yapı kuramının geçersizliği ve bunun sonucu kararların, büyük ölçüde toplumdaki güç odaklarının arzuları doğrultusunda gerçekleştiği, aşamalı planlama kuramının da bu duruma meşruiyet kazandığı; bu yaklaşımın planlamanın temel özelliklerinden olan almaşıklar oluşturmanın bu yöntemde anlamlı olmadığı yönündedir (Etzioni, 1967; Lindblom,1959).

Bir başka grup eleştirmen ise kuramı, bir sorunun çözümünde çaba göstermeme siyasasını meşru kılma aracı olarak görmekte, adım adım ilerlemenin nereye gittiğini bilmemekle eş anlamlı olduğu ileri sürülmekte ve bu yöntemle sağlanacak öğrenmenin tümüyle deney-sonrası (*posteriori*) ve edilgen olduğunu ifade ederek, bu yaklaşımın toplumbilimcilerin özgün buluş ve görüşler geliştirme yeteneklerini sınırlandıracağını düşünmektedirler. Kuramın uygulanması ile ilgili bir başka tehlikeye de değinilmekte ve özellikle ciddi sorunların çözümünde bu yöntemle başvurulmasının, sorunların çözümü bir yana, her kesimin aşırı çekingen ve temkinli davranması ve süreci tümüyle engellemek isteyen kesimlerin etkin girişimi gibi nedenlerle çözüme yönelik hiç bir ilerleme sağlanamamasına ve giderek sorunun daha da içinden çıkılmaz biçimde kangrenleşmesine de yol açabileceğine dikkat çekilmektedir (Woodhouse, ve Collingridge, 1993).

Özetle, Akılcı Kapsamlı Planlamanın en güçlü olduğu bir dönemde Lindblom'un ortaya attığı, adım adım ya da Aşamalı Planlama yaklaşımı, dıştan bir müdahale olmadan piyasanın kendini düzenlemesi gibi, çıkarları farklı gruplar arasındaki düzenlemenin de merkezi bir otoritenin arabuluculuk yapmasına ya da müdahalesine gerek olmadan, birbirine adım adım yaklaşımlarla çözülebileceğini ileri sürerek, kamusal bir eylem alanı olarak kapsamlı planlamaya ciddi bir eleştiri getirmesi bakımından ilgi görmesine karşın, akademik çevrelerde çok da etkili olduğu söylenemez.

Etzioni Ve Planlamada Üçüncü Yol: Karma Yaklaşım

Akılcı kapsamlı planlama ve aşamalı/adım adım planlama kuramlarının iki ana planlama akımını oluşturduğu bir dönemde Amitai Etzioni (1967) tarafından önerilen üçüncü bir yol dikkatleri çekmeye başlamıştır. Etzioni, "karma yaklaşım" olarak adlandırdığı çalışmasına şu soruyu sorarak yola çıkar: Planlama, nihai olarak, farklı almaşıklar arasından seçme yaparak bir karar oluşturma süreci ise, sosyal aktörlerin izleyecekleri yol ne ölçüde kişisel öznel değerleri ile ne ölçüde ise denetimleri dışındaki nesnel etmenler tarafından belirlenecektir?

Bu bağlamda kapsamlı planlama, karar vericilerin karar alma süreci ile alınan kararlar üzerinde büyük ölçüde denetim sahibi oldukları anlayışını benimserken, aşamalı

planlama yaklaşımı bunun tersini ileri sürerek gerçek belirleyicinin çevre/ortam olduğu görüşündedir. Böylece, karar alma sürecinde birinci tutum aktörlerin, ikinci tutum ise yapıların egemen olduğunu söylemektedir. Bu çerçevede Etzioni'nin tutumu, bir "ara yol" ya da üçüncü bir yol olarak, birisi ütopyik, diğeri ise muhafazakar olan bu karşıt görüşlerin birleştirilmeye çalışıldığı bir karma bakış denemesi olarak görülmelidir.

Etzioni'ye göre, aşamalı planlama yaklaşımı ile alınan kararlar büyük ölçüde temel/kökten kararlardan etkilendiği gibi, bu kararların oluşmasına da yol açarlar. Kökten kararlar bir kez alındıktan sonra bunlardan geri dönüş oldukça zordur. Diğer yandan, bu türden kararların alınmadığı durumlarda ise aşamalı kararlar belirli bir hedefi olmayan akıntıya kapılmış eylemler olmanın ötesine geçemezler. Bu nedenle, toplumsal konularda karar verilirken daha etkili bir yaklaşım, iki mekanizmanın birlikte çalıştırılmasıdır: a) temel toplumsal yönelimleri belirleyen üst düzeyde ana politikaların üretildiği süreçler ile b) ana kararların alınmasında hazırlayıcı olan ve bir kez bu kararlar alındıktan sonra bunlara uygun adımların atılmasını sağlayan aşamalı kararlar.

Özetle, Etzioni, kapsamlı planlama ile aşamalı planlama kuramlarına getirilen eleştirilerin genel bir derleme ve değerlendirmesini yaptıktan sonra, tüm eleştirileri giderecek bir ara yol ya da yeni bir karma model önermektedir. Ancak, bu türden eklektik modellerin çoğu kez uygulamada çok da başarı olamadığı bilinmektedir. Çünkü ara yol denemeleri genellikle her bir kuramın kendi iç tutarlılıklarının yitirilmesi pahasına oluşturulabilmektedir.

Çoğulculuk ve Savunmacı Planlama Kuramı

A.B.D'li hukukçu ve şehir plancısı Paul Davidoff tarafından geliştirilen "Savunmacı Planlama" (Advocacy Planning) ve "Avukat Plancı" kavramları, "kent planlama sürecinde dışlanan çıkarların savunulması" (Kaplan, 1973) anlamında kullanılmaktadır. Davidoff (1965) savunmacı planlamayı, kent plancılarının toplumda pazarlık gücü olmayan grupların temsilcileri olarak planlama sürecine katılmaları ve onlar adına savunma ve pazarlık yapmaları biçiminde tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle, savunmacı planlama anlayışı, çoğulcu bir toplumda başta kent yoksulları olmak üzere, kentin ihmal edilen güçsüz ve korunmasız kesimlerinin çıkarlarının savunulması ve planlama sürecine avukat plancılar aracılığıyla katılmalarının sağlanması gerektiğini vurgular.

Davidoff, 1960'lı yıllarda egemen olan "kapsamlı akılcı planlama" yaklaşımının tekelsel konumunun planlama sürecine katılımı zorlaştırdığını belirtmektedir. Ona göre, kapsamlı planlama anlayışının öngördüğü karar verici konumundaki tek bir resmi planlama birimi, farklı ve çıkarları çatışan toplumsal gruplarından oluşan bir kentin ortak çıkarlarını temsil edemez. Planlamanın işlevi, ekonomik ve politik düzeylerde güçsüz olanların çıkarlarını savunarak, eşitlikçi çoğulculuğu desteklemek olmalıdır.

Davidoff, kenti sosyal, ekonomik, kültürel ve politik bir bütün olarak göremeyen fiziksel planlama yaklaşımının ve kendisine, kamu yararı adına fiziksel plan yapan bir teknik eleman olarak, bu alanda tartışmasız bir kimlik yüklenen şehir plancısına yönelik geleneksel anlayışının terk edilmesi gerektiğini vurgular. Böylece plancı

kimliği, tutucu teknokratlıktan toplumsal savunuculuğa dönüşecektir. Şehir plancılarının akademik eğitimi, kimlik değişimini kolaylaştıracak biçimde yeniden düzenlenmelidir.

Davidoff makalesinde (1965), resmi planlama birimince hazırlanacak tek bir kapsamlı plan yerine, çoğulcu toplum yapısına uygun olarak kentlerdeki farklı kesimlerin çıkarlarını gözeterek birden çok plan yapılması ve kamuoyunun tartışmasına sunulması gerektiğini savunur. Planlama sürecinin politikleştirilmesi, planlama işlevinin yasama ve yürütme organlarında yer almasını gerektirir. Plancı bu politik süreçte farklı çıkar gruplarının ya da bireylerin avukatı olarak yer almalıdır. Avukat olarak plancı, savunduğu grup ya da bireylerin durumunu, müvekkilinin ve ikna etmeye çabaladığı karar alıcıların anlayabileceği bir dille açıklamak durumundadır. Avukat plancı, bugün sıradan bir plancının yüklendiği sorumluluk ve çabadan çok daha fazlasını yüklenmek zorundadır, çünkü çoğulcu planlamanın yarışmacı doğasından dolayı, geliştirdiği plan önerilerinin üstünlüğünü kanıtlamak durumundadır. Ayrıca, avukat plancının gerek yerel yönetimlere gerekse savunmasını üstlendiği müvekkillerine karşı eğitici bir rol üstlenmesi de söz konusudur.

Davidoff, savunmacı planlama yaklaşımının, bir yandan kentlerin ihmal edilmiş, dışlanmış gruplarının planlama sürecine dâhil edilmesini sağlayacağını, diğer yandan da devletin planlama birimini alması (alternatif) planlar sergileme yükünden kurtaracağını belirtir. Sınırlı da olsa kimi gruplar kendi planlarını finanse edecek kaynaklara sahiptir. Çoğulcu planlama anlayışı, toplum ve devlet tarafından anlamlı ve yararlı görüldüğü ölçüde vakıf fonlarından ya da merkezi ve yerel yönetimlerden mali destek de bulabilir. Savunmacı planlama, planlama sürecini etkileme anlamında tabandan yukarıya doğru bir hareketi hedeflemektedir.

Özetle, savunmacı planlama yaklaşımının geliştirildiği tarihsel dönem dünyada ve A.B.D.'de toplumsal muhalefetin güçlendiği ve sesini gr bir biçimde yükselttiği bir dönemdir. Bu kapsamda A.B.D.'de ülke bütününde, genel olarak kent yoksulları, özel olarak da siyahlar ve azınlıklar daha fazla demokratik hak ve özgürlük talepleriyle hkmetleri ciddi bir baskı altında tutmaktaydı. Herkes gibi akademik çevreler de bu gelişmelerden doğrudan etkilenmekte ve özellikle toplum bilimleriyle ilgili kesim bu muhalif kesimlerin taleplerini anlamaya ve kapitalist sistem içinde çözüm yolları bulmaya çalışıyordu. Davidoff kuramını böyle bir kuramsal çerçeve ve toplumsal muhalefet ortamında geliştirmiştir. Davidoff'un yaklaşımında bu iki önemli olgu, planlama kuramı ve uygulamasına yönelik olarak geliştirdiği modelde birleştirilmekte ve döneminde yaşanan sorunlara sistem içinde kalarak bir açılım sağlanmasına çalışılmaktaydı. Bu model, çoğulcu toplum tezi ile uyumlu biçimde kapitalist toplumda merkezi ya da yerel düzeyde var olan çıkar gruplarının hiç birinin tek başına belirleyici bir güce sahip olmadığı ya da devlet tarafından buna izin verilmeyeceği temel varsayımı üzerine kuruludur ki bu yaklaşım A.B.D.'de yerel politika çözümlenmesi yapan birçok araştırmacı tarafından ciddi biçimde eleştirilmiş ve geçersizliğine ilişkin olarak oldukça güçlü kanıtlar ve örnekler ortaya konulmuştur.

Toplumun güçsüz kesimlerinin savunulması şiarı ile yola çıkan savunmacı planlama yaklaşımı, kapitalist sistemin temel kurumlarını aynen koruyarak tüm eşitsizlikleri yeniden üreten ve meşruiyetini güçlendiren bir planlama kuramı geliştirmeyi öngörmektedir. Ancak, tüm bu sorgulamalar karşılık savunmacı planlama kuramının geleneksel planlama kurumunun kenti salt fiziksel çevre olarak gören yaklaşımına;

planlamayı politikadan uzak, yansız ve teknik bir uğraş olarak gören plancı anlayışına; toplumun güçsüz kesimlerinin de planlama sürecinin dışında tutan tavra karşı getirdiği eleştirilerin döneminde ve hala önemli ve olumlu bir katkı olduğu gerçeği de yadsınmamalıdır.

Stratejik Mekânsal Planlama Yaklaşımı

Bu bölümde, mekânsal planlama tarihinde en uzun süre ile en etkin biçimde yararlanılmış olan ve yukarıda ayrıntılı olarak değinilen kapsamlı planlama yaklaşımı ile son dönemlerde özellikle de üst ölçek planlama yaklaşımlarında daha çok öne çıkan stratejik planlama anlayışı karşılaştırılarak stratejik planlamanın birincisinden farkını anlatmaya çalışacağız.

Kentsel alanlarda 18. yy.ın 2. yarısında Batı ülkelerinde sanayileşmenin yol açtığı, başta sağlıkla ilgili olmak üzere ciddi sorunların çözümünde bir araç olarak geliştirilen “akılcı kapsamlı planlama”da amaç, öncelikle kentin bölgesi içindeki yerini tanımlayan, fiziksel, sosyal ve ekonomik yapısını anlamaya çalışan “araştırma” ve “analiz”e dayanan bir “nazım plan” üretmektir. Nazım plan kentin üst-biçimini denetleyecek ve bu nazım plan temel alınarak da tüm kentin uygulama planları hazırlanacaktır.

1960’lı yıllardan başlayarak sıklıkla eleştirilen kapsamlı planlama yaklaşımına karşı tepki olarak geliştirilen “yapısal planlama”, zamanla Batı Avrupa’da yasal çerçeve içinde de tanımlanmıştır. Buna göre planlama iki kademe yürütülmektedir. Birinci kademe üretilen “yapısal plan”; arazi kullanımı ve gelişme politikalarını belirleyen “yazılı rapor” ile “ana şema”dan oluşmaktadır. Yapısal plan, yalnızca arazi kullanımına değil, fiziksel çevre, nüfus ve işgücü, konut, işyerleri, ulaşım ağı, sosyal hizmetler gibi kent bileşenlerinin tümüne ilişkin stratejik kararları üretmek için kullanıldığından “strateji planı” adıyla da anılmaktadır.

Ancak, 1980 li yıllar sonrasında iktisadi düzeyde egemen olan yeni liberal politikalar ile küreselleşme süreci yanı sıra ideolojik düzeyde güçlenerek yaygınlaşan post modernist akımlar stratejik planlama anlayışının da yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Bu çerçevede bir yandan, küreselleşmenin bir sonucu olarak, küresel sermayeyi kendilerine çekmek isteyen kentler arasında yaşanan rekabet hızla artarken, diğer yandan da uluslararası ölçekten ulusala yeni örgütlenme biçimlerinin, yeni ağların oluşmaya başladığı görülmektedir (Gedikli, 2012). Bu gelişmeler kuşkusuz planlama alanını da derinden etkilemiş ve planlamayı yerel düzeyde başta sermaye ve sivil toplum örgütleri gibi paydaşların daha çok söz sahibi olduğu, esnek ve dinamik bir modele doğru evrilmesini gerekli kılmıştır. Yerellerin birbirleriyle yarışmasının ancak bu yönde gerçekleştirilecek bir vizyon/ufukla tüm toplum kesimlerinin katılımı ile oluşturulacak bir model çerçevesinde sağlanabileceği ileri sürülmüştür. Böylece yerleşmelerin geniş katılımlı bir yaklaşımla öncelikle yerleşmelerine ilişkin olarak ileriye yönelik bir kent vizyonu belirlemeleri daha sonra da bu vizyonu yaşama geçirecek uygun stratejileri geliştirmeleri ve kentin üst ölçekli kararlarını bu çerçevede oluşturmaları önerilmektedir.

Strateji sözcüğünün kökeni savaş sanatından gelir ve Yunanca’daki *stratego* sözcüğünden türemiştir; bu sözcük *stratos* (ordu) ve *ego* (lider) sözcüklerinin bileşimidir. “Askeri başarı, orduların geniş çaplı hareketlerini stratejik olarak

denetlemeyi sağlayan planlara bağlıdır. “Strateji”nin rolü, savaş alanının sürekli değişen koşullarına rağmen, varılmak istenen son hedefi asla gözden kaçırmamaktır (Salet ve Faludi 1999,aktaran Gedikli, 2012).

Strateji kavramının gelişimi ve uygulama alanını öncelikli olarak özel sektörde (iç dünyasında) gerçekleşmiştir. Burada “stratejik eylem” den anlaşılması gereken diğer piyasa oyuncularının aldıkları kararlara karşı geliştirilecek tepkiler bütünüdür. “Özel sektörde gelişen stratejik planlama, arzulan bir geleceğin yaratılabileceği varsayımına dayanır. Arzulanan geleceğe giden yol (süreç), belirsizliklerle / sürprizlerle doludur. Ancak, elimizde süreçteki belirsizliklere uyum gösterebilecek stratejiler içeren bir plan varsa, başarıya ulaşmak mümkündür. Hayal edilen gelecek, stratejik planlama yazınında “vizyon” şeklinde adlandırılmaktadır. Vizyona giden yolda, bazı kararl diğerlerinden daha “yaşamsal” öneme sahiptir (*stratejik karar*). Bu kararl yoluyla, stratejik plan istenen geleceğe yönelik bir yön / güzergâh tarif eder. Özel sektörde çalışan bir firma, vizyonu esas alarak, hangi eylemde bulunacağına ve bulunmayacağına karar verir” (Gedikli,2012).

Bryson and Roering (1987) stratejik planlamanın ayırt edici özelliklerini eyleme yönelik olma; planlama sürecine geniş çaplı ve farklı kesimlerin katılımı; dış çevredeki fırsat ve tehditler ile iç çevredeki güçlü ve zayıf özellikleri dikkate alma; mevcut ve potansiyel rakipleri dikkate alma şeklinde sıralamaktadır. Yazarların işaret ettiği özelliklere bakıldığında, stratejik planlama ile bütünüleşen anahtar kavramların eylem (*action*), katılım (*participation*), *SWOT* (*strengths-weaknesses-opportunities-treaths*) ya da Türkçe karşılık olarak GZFT (güçlü yanlar-zayıflıklar-fırsatlar-tehlikeler) analizi, rekabet (*competition*) olduğu görülmektedir (Gedikli,2012).

Her stratejik planlama faaliyeti için çalışılan kuruma veya kente özgü bir *süreç tasarımı* yapılır. Süreç tasarımı özgün olmanın yanında, ortaya çıkabilecek yeni koşullara göre esneklik de gösterebilmelidir. Süreç tasarımı temelde üç aşamadan oluşur. **Birinci** aşamada çalışılan kuruma veya kente ilişkin mevcut durum tespiti yapılarak, bağlamsal yapı anlaşılmaya çalışılır Ayrıca paydaş (iddia sahibi) haritası oluşturulur. **İkinci** aşamada, güç ilişkilerinden olabildiğince bağımsız şekilde paydaş gruplarıyla ayrı ayrı kurumla / kentle ilgili değerlendirmelerin yapıldığı ve gelecek beklentilerinin öğrenildiği *odak grup çalışmaları* vardır. Bu çalışmalarda paydaşlara planlama sürecinin yöntemi anlatılır ve katılımcıdan neler beklendiği kendisine iletilir. **Üçüncü** aşamada tüm paydaşların bir araya geldiği *stratejik planlama toplantıları* ve ortaklaşa biçimde gelecek tasarımının yapıldığı *proje tasarım toplantıları* gerçekleştirilir. Bu aşamada projeleri izleme-değerlendirme sistemi de geliştirilir. Katılımlı stratejik planlama toplantıları; vizyon, stratejiler, vizyonu hayata geçirecek projelerin kurgulandığı ve önceliklendirildiği toplantılardır. Proje tasarım toplantılarında ise, uzman, karar verici ve uygulayıcılardan oluşun proje ekipleri öncelikli projeleri ayrıntılı tasarlar ve eylem planlarını geliştirir. Projelerin kim tarafından, ne zaman, nasıl ve ne kadar bütçeyle uygulanacağı kurgulanır. Ayrıca, bu süree paralel, planlama faaliyetlerini izleyen, sonuçları değerlendiren, modelleştiren, yapısal özelliklere ve projenin gelişimine göre, gerekiyorsa, yöntemsel revizyonların yapıldığı izleme ve değerlendirme süreci de yürütölür (Ataöv ve Gedikli 2005, aktaran Gedikli:2012).

Stratejik planlama üzerine yapılan tanımlamaları tek bir tanım içinde toparlamak güç olsa da, Sartorio (2005, aktaran Gedikli:2012), çeşitli tanımlamalar içinde öne çıkan

genel başlıkları: uzun bir dönem için planlama gereksinimi; uzman bilgisi ile oluşturulan kapsamlılığın yerine, olabildiğince çok aktör tarafından üretilen kapsamlılık; etkileşim; birden fazla aktör ve görüş; süreç odaklılık ve karşılıklı bağlantılılık olarak sıralamaktadır. Yazara göre, strateji kavramının planlama alanına katkısı, hem yeni aktörlere ve fikirlere açıklık, hem de yeni kavram ve pratiklerin uyarlanmasıdır.

Kapsamı planlama ile stratejik plan türleri arasında önemli ayrımlar vardır. Strateji planları genellikle üst ölçekli planlamada öne çıkmaktadır. Vizyon/ufuk uzun-erimlidir. Ancak bu vizyona referansla sürekli proje önerisi geliştirilebilir; yani zaman sınırı projenin içeriğine göre değişmektedir. Ancak uzun erimli hedef, sürdürülebilirlik ilkesinden ödün vermeden, çevresel ve yerel değerleri koruyarak planlama alanında yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik temel kararların geliştirilmesidir (Faludi,2000; Friedman,2004; Albrechts,2004).

Stratejik planlar mekânsal olmak zorunda değilse de mekânsal gelişimde doğrudan/ dolaylı etkisi olan çok sektörlü strateji ve hedefleri içeren **yazılı belge** ve ana stratejileri gösteren **genel bir fiziksel şemadan** oluşur. Temel amaç hem fiziksel hem de fiziksel olmayan gelişimle ilgilidir. Esas olan plan raporu olduğu için gösterim ve plan dili son derece şematik olup yönelim ve eğilimlere ilişkin ana kararlar ölçek kaygısı taşınmaksızın şemalar biçiminde gösterilir (Gedikli, 2012). Bu planlarda iletişim/bilişim ve ulaşım altyapılarının sağlanması, yerli ve yabancı sermayenin teşvikine yönelik olarak kentsel rekabetçiliğin artırılması dâhil, geliştirilen tüm strateji önerileri ile eylem planları plan raporlarında ayrıntılı olarak ele alınır ve alt ölçek planlara temel olacak biçimde açıklanır.

Aşağıdaki tabloda iki planlama yaklaşımı arasındaki temel yaklaşım farklılıkları özetlenmektedir.

Tablo 1: : **Kapsamlı ve Stratejik Mekânsal Planlama Arasındaki Temel Farklar**

	Kapsamlı Planlama	Stratejik Mekansal Planlama
Planlamadan Sorumlu Örgüt/ Kurum	Belli bir hiyerarşi içinde sorumluluk alanları olan kamu kurumları tarafından yapılır/yaptırılır.	Bir kamu kurumu veya özel kurum tarafından eşgüdümü sağlanan, ancak tüm aşamalarda yatay ve eşit koşullarda çalışan ağsal bir örgütün işbirliği ile üretilir.
Yasal statü	Mekânsal planlamaya ilişkin ulusal yasalarda yer alır; dolayısı ile yasal bağlayıcılığı vardır.	Yasal bağlayıcılığı olmak zorunda değildir; gönüllü bir eylem olarak da yapılabilir.
Plan Formu	Arazi kullanımlarının formlarının, büyüklüklerinin, nüfus yoğunluklarının kesin şekilde belirlendiği harita ve eklerinden oluşur —	Mekânsal olmak zorunda olmayan, ancak mekânsal gelişimde doğrudan veya dolaylı etkisi olan çok sektörlü strateji ve hedefleri içeren yazılı belge ve ana stratejileri

	temel objektif fiziksel gelişim	gösteren genel bir fiziksel şemadan oluşur—temel objektif hem fiziksel hem de fiziksel olmayan gelişim
Plan sınırları	İdari sınırlar içinde yapılır.	İdari sınırlar aşılabılır. Çünkü mekândaki ilişkiler (kurumsal / sektörel) idari sınırların ötesine geçebilir.
İçerik	Fiziksel gelişimi esas alır; diğer sektörleri dolaylı şekilde içerebilir.	Fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel, örgütsel gelişim konuları birbirini tamamlayan şekilde içerilir.
Zaman sınırı	Kesin biçimde belirlenmiş arazi-kullanım kararlarının uygulanması için uzun-erimli planlama anlayışı söz konusudur.	Vizyon uzun-erimlidir. Ancak bu vizyona referansla sürekli proje önerisi geliştirilebilir —yani zaman sınırı projenin içeriğine göre değişmektedir.
Gösterim ve Plan Dili	Plan raporu önemli olmasına karşın planlama kararları ve plan lejantında yer alan mekânsal kullanımla ilgili tüm başlıkların plan üzerinde ölçeğine uygun biçimde gösterilmesi ön görülür.	Esas olan plan raporu olduğu için gösterim ve plan dili son derece şematik olup yönelim ve eğilimlere ilişkin ana kararlar ölçek kaygısı taşınmaksızın şemalar biçiminde gösterilir.
Temel hedef	Fiziksel gelişimin düzenlenmesi ve denetim altına alınması hedeflenir.	<ul style="list-style-type: none"> • İletişim/bilişim ve ulaşım altyapıları sağlanması, yerli ve yabancı sermayenin teşvikine yönelik stratejilerle kentsel rekabetçiliğin artırılması, • Sürdürülebilirlik ilkesine uyumlu şekilde, yerel değerleri koruyarak kentsel ve çevresel yaşam kalitesinin artırılması,

Kaynak : Gedikli, (2012:280-81) -Yazarın eklemeleri ile-

7. Kent Planlama Kuramlarına Eleştirel Bakışlar

Bu başlık altında incelenecek olan görüşler, Batı'da uygulanan planlama kuramları ve pratiğini, kapitalist toplumlarda politik gücün dağılımı bağlamında sorgulayarak kapsamlı eleştiriler geliştirmişlerdir. Bunların bir bölümü konuyu Marksist toplumsal eleştirel kuram çerçevesinde yapısal bir bağlamda ele almakta iken, diğerleri - fenomenoloji (*phenomenology*) dahil- çok farklı felsefe okullarından etkilenen görüşlerle konuya yaklaşmaktadırlar.

İncelenen tüm eleştirel görüşlerin uzlaştıkları ortak nokta, kent planlamanın herhangi bir meslek dalı ya da teknik bir etkinlik olmayıp, güç odaklarının kendi çıkar ve güçlerini korumak, savunmak ve haklı/mazur göstermek için kullandıkları bir maske olduğudur (Benveniste, 1989). Diğer bir deyişle, bu yazarların tümü, , planlıların, maaşlarının ödendiği kamu ya da özel kesimdeki patronlarının emrinde, salt onların belirli çıkarlar doğrultusunda arzu ettikleri mekânsal düzenlemenin teknik gerekçelerini oluşturmak için kent planlamayı teknik bir meslek konusu gibi kullanmalarına razı olan tutum ve anlayışı şiddetle eleştirilmektedirler. Eleştirel yazarların Marksist görüşleri benimseyen bir bölümü, planlıların sorumluluk üstlenerek, militanca davranarak kurulu düzeni reddedip kendilerine dayatılan çerçeve dışına çıkarak sorunları yeniden tanımlamaları ve bunun için de toplumun dışlanmış ve/veya ezilen kesimlerinin çıkarları savunan politik örgütlerde yakın ilişki içine giren politik aktörler olmayı öğrenmeleri gerektiğini salık verirken, Eleştirel Okul (Critical School) yandaşları, kent planlamanın politik boyutunu göremeyen saf ve toy planlıların gerçekleri kavramaları için gözlerinin önündeki giz perdesinin farkına varmalarını sağlayacak açıklık ortamının yaratılması gereği üzerinde durmaktadırlar (Benveniste, 1989).

7.1. Kent Planlamasına Yöneltilen Marksist Eleştiriler

Geleneksel kapsamlı planlama kuramı ve değişik sürümlerine karşı kökten eleştiriler getiren Marksist eğilimli toplum bilimciler, soyut ve normatif ilkelerden yola çıkan bu tür kuramların idealist ve ideolojik olacağı görüşündedirler. Bu yaklaşımların kent planlamayı toplumsal ve tarihsel bir olgu yerine soyut-analitik bir kavram olarak ele aldıkları ileri sürülmektedir. Geleneksel kuramların, planlamanın tümüyle önsel/deney öncesi (*a priori*) ya da soyut ve normatif özellikler taşıyan biçimsel ve dilsel tanımını yaparak yola çıkmaları eleştirilerek bu tutumun ne denli içeriksiz/içi boş önermeler geliştirdiği ve ampirik olarak miyop olduğu vurgulanmaktadır. Scott ve Roweis'a (1977) göre, ideoloji, folklor, mit ya da metafizikten arındırılmış uygulanabilir bir planlama kuramı şu ölçütlerle değerlendirilebilir: Böyle bir kuram, a) kent planlama olgusu hakkında somut ve genellenebilir beklentileri tanımlayabilmelidir; b) belirlenen beklentilerin güvenilebildiğinin ampirik bulgularla sınanmasına izin verebilmelidir, ve c) gelecekte yaşanacak eğilimleri gerçekleşmeden önce tahmin edebilmelidir. Diğer bir deyişle, uygulanabilir bir planlama kuramı, planlamanın ne olduğunu anlatmaktan öte, planlıların ne yapabileceğine ve ne yapması gerektiğine de açıklık getirmelidir.

Scott ve Roweis (1977) uygulanabilir bir kent planlama kuramının kavramsal temellerini toplumsal kuruluş (*formation*), kentleşme ve planlama alt başlıkları ile açıklamaktadırlar. Yazarlar bazı saptamalar yaparak yola çıkmaktadırlar. İlk saptama, kent planlamanın somut bir toplumsal olgu olduğudur. Diğer bir deyişle, planlama ile içinde yer aldığı toplum bütünsel bir yapı oluşturur. Planlamanın bağımsız ve özerk

bir sosyal etkinlik alanı olduğu yönünde önsel bir varsayım metafizik bir yaklaşımdır. Planlamanın ortaya çıkışı ve gelişimi, içinde yer aldığı toplumdaki bağımsız olarak, salt kendi dinamikleri ile açıklanamaz. Planlama olgusu, toplumsal ve tarihsel gelişimin özgül bir ürünü olarak görülmelidir; bu nedenle de bağımsız bir tarihi olamayacağı gibi, değişmez, durağan ve yerleşik kavramsallaştırmalara da uygun değildir.

Yazarlara göre, öncelikle, kapitalizmin içsel çelişkileri ve bunları gidermeye çalışan mekanizmalar üzerinde durulmalıdır. Planlama da bu yapısal çelişkilerin zararlarını azaltmaya yönelik bir düzenleyici toplumsal kurum olarak görülmelidir. Kapitalizm, tarihsel olarak meta üretiminin ve ekonomik artığın en üst düzeye çıktığı bir üretim tarzı olmasına karşılık, üretimdeki bu sosyalizasyon düzeyi ile üretim araçlarının özel ellerde toplanmasının yol açtığı sınıflar arasında eşitsizlik, yapısal çelişkileri de bağrında barındırmasına neden olmaktadır. Kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkileri bu eşitsizliği sürekli olarak yeniden üretirken, zaman zaman sistemin kendini yeniden üretebilmesini de tehlikeye atmaktadır. Bunun yapının yol açtığı büyük iktisadi buhranların aşılmasında devlet önemli bir müdahaleci aktör olarak devreye girmektedir.

Bu aşamada Marksist kuramcılar kapitalist devletin işlevleri üzerinde durulması gereğini vurgularlar. Poulantzas'a (1975) göre, devletin belirli/ özel işlevi toplumsal kuruluşun farklı düzeyleri (ekonomik, ideolojik, politik) arasında birleştirici bir rol üstlenmektedir. Devlet, bu şekilde sürekli dengesizlikler ve eşitsizlikler yaratan kapitalist sistemin bu yalpalamalardan arındırılarak görece güvenli ve düzenli bir rotada ilerlemesini sağlayacak müdahalelerde bulunarak sistemin yaşamını sürdürmesini/kendini yeniden üretmesini olanaklı kılan bir yapı olarak görülmelidir.

Marksist plancılar, kentsel planlamanın da kamusal bir müdahale aracı olarak temel işlevinin, kapitalist sistemin yapısal niteliklerinin neden olduğu sorunları çözmeyi hedefleyen yönüyle, sistemin sürekliliğini / kendini yeniden üretmesini sağlayan yönüne vurgu yaparlar. Scott ve Roweis'in (1977) vurguladığı gibi, Marksist araştırmacılar kapitalist kent ve kent planlamasını bağımsız, özerk değişkenler olarak görmezler. Çağdaş kentsel toplum kapitalizmin bir ürünüdür ve kapitalist üretim ilişkileri içine yerleşmiştir, bu ilişkilerden kopuk bağımsız bir kentleşme kavram ve anlayışı ancak idealist bir tutum olabilir. Diğer bir anlatımla, kapitalist kent olgusunu ve bu olgunun yol açtığı toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel dönüşümleri kavrayabilmemiz, onu bu olgunun ayrılmaz bir parçasını oluşturan tarihsel ve toplumsal gerçeklik içine oturtabildiğimiz ölçüde olanaklıdır.

Kapitalist toplumlarda tek tek mülk sahibi bireylerin ve firmaların kent toprakları üzerinde piyasa koşullarında özgür karar alabilmelerine karşın, bu şekilde alınan çok sayıda kararın yaratacağı ve tahmin edemeyecekleri/ denetleyemeyeceklerini toplam etkinin yol açtığı yıkıcı sonuçların anlaşılması, kent planlamaya kamusal bir müdahale aracı olarak başvurulmasının meşru temelini oluşturmuştur. Ancak, bu süreç hiç de acısız ve sancısız gelişmemektedir. Piyasa ya da sivil toplum ile devlet ya da politik güç arasındaki ilişki mekanik olmaktan çok diyalektik bir süreç izlemektedir. Kentsel mekânın biçimlenişinde piyasa koşullarının yol açtığı dengesizlik ve akıl dışılıklar bir yandan devlet aracılığı ile kolektif tavır alınmasını zorunlu kılmakta, diğer yandan ise bu kolektif tavra karşı duruşlar ve engellemeler de sürmektedir. Kapitalist kentleşme süreci, kent planlamasına aynı anda hem gereksinme duymakta hem de direnmektedir. Bireysel kararları yücelten kapitalist sistemin yol açtığı kentleşme

süreci, diğer yanda da nihai olarak kendi varlığını sürdürebilmek için tüm karşı çıkışlara karşın kentsel planlama biçiminde bir kolektif bir eyleme gereksinim duyar. Sistemin yol açtığı olumsuz sonuçlar bir yandan kent planlama aracılığı ile düzeltilmeye/giderilmeye çalışılırken, diğer yandan yeni olumsuzluklar yaratılmakta, planlama ortaya çıkan bu yeni durumlara müdahale ederken birçok kez de bunları veri olarak almak zorunda kalmaktadır.

7.2 Patsy Healey ve “Birlikte Planlama”

Bu bölümde öncelikle Eleştirel Okul’un günümüz temsilcisi olarak tanınan filozof, siyaset bilimcisi ve sosyolog J.Habermas’ın geliştirdiği ve ussallığı/rasyonelliği, özneler arasında dil aracılığı ile gerçekleştirilen iletişim yapılarında gören, “iletişimsel akıl” (*communicative reason*) ya da “iletişimsel akılcılık” kavramlarından yola çıkarak kent planlamasının da yeniden biçimlendirilmesi gereğini vurgulayan P. Healey’in “Birlikte Planlama” (*collaborative planning*) kavramı üzerinde duracağız.

Healey (1996), öncelikle günümüzün planlama fikrinin kökenlerinin aydınlanmaya dayandığı, çünkü aydınlanma sayesinde aklın ve bilimsel bilginin toplumsal sorunlara uygulanmasının olanaklı olduğu saptamasını yaptıktan sonra, bu anlayışın günümüzde nasıl değiştiği üzerinde durmaktadır. J.Friedmann (1987) ve K.Manheim’in görüşlerini aktaran yazar, bu dönemde modern planlama düşüncesinin demokrasi ile kapitalizmin uzlaşma içinde olduğu bir dünyada sosyal ve ekonomik bir gelişme için ilerlemeci bir güç olarak görüldüğünü belirtmektedir.

Ancak Mannheim’in bu planlama anlayışı, kapitalist güçlerin çevreyi yok eden ve bireyler üzerinde tahakküm kuran politikalarıyla sorgulanmaya başladıysa da, bu yaklaşıma daha şiddetli bir darbe bilimsel aklın eleştirisi ile vuruldu. Bu eleştirilerde toplumsal olayların oluşumu, gelişimi ve anlaşılmasında aklın üstünlüğü ciddi biçimde tartışılmaya başlandı. Bilimsel olarak kurgulanmış ampirik bilgi ile mantığın birleşimi olarak anlaşılan aklın, diğer varlık ve bilme yolları üzerinde –etik ve estetik söylemleri tümüyle dışlayarak- hegemonik bir güç kurduğu ileri sürülmeye başlandı. Dahası gücün ussallaştırılması demokratik eylem adına kurulan kurumlara da baskın çıktı. Sistematikleşmiş akla ve bununla beraber planlamaya olan bu karşı çıkış, moderniteyi de kalbinden vurdu. Bu karşı çıkışın ve eleştirinin adı da “postmodernizm” oldu. Postmodernist görüş (Moore Milroy, 1991, aktaran Healey,1996) akli, güçlü olan hegemonyanın öğrenilmiş ve içselleştirilmiş hali olarak tanımlanmaktadır (Healey, 1996).

D.Harvey ve J.Habermas’a göre, postmodernist yaklaşımın bazı yönlerine gerici ve anti demokratik olduğu için etkin olarak direnmek gerekiyor. Habermas bu bağlamda öncelikle, modernitenin akıl kavramının yeniden kavramsallaştırılması üzerinde durmaktadır. Habermas, akli, bir bilgi edinme ilkesi olarak tümüyle dışlamak yerine, bakış açımızı, aklın bireysel düzeyde özne- nesne ilişkisi içinde kavramsallaştırmasından, özneler arası iletişim içinde biçimlenen bir muhakeme/usavurma yöntemine çevirmeliyiz. Diğer bir deyişle, olay ve olguları mantıksal ve bilimsel olarak muhakeme ederek sonuçlara ulaşan tek tek bağımsız bilinçli bireyler yerine, belirli zaman ve yerde bir araya gelerek konu ve sorunları birlikte tartışarak karşılıklı anlayış içinde, özneler arası iletişim olanaklarının sonuna kadar kullanıldığı bir ortamda oluşan usa vurma yönteminin yeğlenmesi durumunda

modernci bakışın akla yönelik eleştirileri giderilebilir. Yukarıda önerildiği türden bir muhakeme yöntemi “birlikte, ancak farklı yaşanan” durumlarda kolektif sorunların çözümü için gereklidir.

Bir başka çalışmasında Healey (1997), farklı önceliklere ve bakış tarzlarına sahip olan kültürel toplulukların aynı bir mekânı paylaşmaları durumunda, birlikte yaşamalarının yol açtığı ortak sorun ve olanakların nasıl bir çerçevede ele alınabileceğini tartışır. Şehir ve bölge planlama pratiklerinin odağında da bu soru yatmaktadır.

Healey çalışmasında, karşılıklı birbirini anlama (*understanding*) ve güven (*trust*) ilişkilerini geliştiren işbirliğine dayalı, çok kültürlü iletişim ve öğrenme kapasitesini geliştiren içerici/kapsayıcı (*inclusionary*) bir yaklaşım önermektedir. Bu tarzda bir ilişki kurma ve yeni bir kültür inşa etme işi karşılıklı diyalogla gerçekleşir. Bilinçli bir politika oluşturma eylemi olarak planlamanın, ilişkisel kapasite inşası çabasına yardımcı olma gizilgücü vardır. Planlama bu rolü, siyasi toplulukları aşağıdaki konularda bilgilendirerek yerine getirir. Bunlar; paydaşları tanımlamak, bu paydaşların konuları nasıl tartışmak istediklerini konularında tarafları bilgilendirmek, paydaşların birlikte toplanacakları ortamları oluşturmak, katılımcıları yeni kolektif düşünce ve eylem yolları inşa etmenin ne demek olduğu konusunda bilgilendirmek, olarak özetlenebilir. Bu etkileşim sürecinin gelişmesinde uzmanların, tüm paydaşların yanında bulunmak, onlara yardımcı olmak gibi etik görevleri olmalıdır. Artık kazanan ve yitiren tarafların olmadığı, kazanma ve kaybetme kavramlarının farklı kavranabileceği, herkesin, bir anlamda, kazanmasını sağlayacak yeni bir yaklaşım, işbirliğine dayalı bir planlama süreci yaşama geçirilmiş olur. Healey (1997), yaşam kalitesinin artması için, bireyselci-yarışmacı davranış yerine yukarıda temel noktaları belirtilen, işbirliğine dayalı planlama anlayışının geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Pickvance (1982), İngiltere’de 1970’li yıllarda Londra kenti özelinde incelediği örnek olaylardan yola çıkarak, kentsel gelişmenin belirleyici etmeninin planlama kurumundan çok piyasa güçlerinin işleyişi olduğunu savunmaktadır. Yazara göre, yerel yönetimlerin kentsel alanların imar planlarında öngörülen arazi kullanımına uygun olarak yapılaşmalarını sağlamaya yönelik kesin (pozitif) yaptırım güçleri yoktur. Bu bağlamda yerel yönetimlerin ellerindeki tek güç, plana uygun olmayan kullanımlara yönelik olarak istenen ruhsat taleplerine olumsuz (negatif) yanıt vermektir. İmar planlarında öngörülen gelişmenin uygulanabilmesi/yaşama geçebilmesi, ancak özel sektör yatırımcılarının ya da kamusal yatırım kararlarının planın öngördüğü doğrultuda davranmaları durumunda sağlanabilir. Bu nedenle, kent plancılarının hazırlayacakları planlar, serbest piyasa koşullarında benimsenebilecek nitelikte arazi kullanım kararlarını içerdikleri ölçüde uygulanma şansına sahip olacaklardır. Durum böyle olunca, ortaya çıkan bir eğilim (*trend*) planlaması olmaktadır; çünkü yapılan şey piyasanın arzuladığı arazi kullanım kararlarının alınmasından ibaret kalmaktadır^{iv}. Planlama yazınında esnek planlama kavramının planlamanın bir üstünlüğü, erdemi olarak görülmesi, aslında planların piyasa güçlerinin dikte ettirdiği doğrultuda değiştirilebilmesi anlamına gelmektedir. Eğilim planlaması anlayışının tersi ise müdahaleci (*interventive*) planlama yaklaşımıdır, yani olumsuz (negatif) yanını ortaya koyarak, belirli kentsel alanların kamu yararı doğrultusunda kullanımlara tahsis edilerek, bu alanların piyasa koşullarında ortaya çıkabilecek kullanımlardan uzak tutulmasıdır.

Pickvance'a göre, eğilim planlaması ile desteklenen ve büyük ölçüde piyasa koşullarının belirlediği kentsel gelişmenin sonuçlarından yakınılmakta ve başarısızlıktan söz edilmekte ise, yapılması gereken şey, 1950'li yıllarda etkin olan müdahaleci planlama anlayışının tekrar gündeme getirilmesidir.

Bir diğer Marksist yazar olan David Harvey (1996), toplumsal analizde sınıf ilişkilerinin temel alınması gerektiğinin altını çizdikten sonra, temel toplumsal sınıfların –emekçi sınıf, kapitalistler, inşaat sektörü ve toprak sahipleri- yapılı çevreyle olan ilişkisini inceleyerek plancının rolünü bu ilişkilerde arar. Buna göre;

1.) Ücret ya da maaş karşılığı emek gücünü satan kişilerden oluşan işçi sınıfının yapılı çevreyle ilişkisi tüketim ve yeniden üretim üzerindedir. Konut, eğitim ve rekreasyon alanları gibi yapılı çevrenin türlü birimlerinin mekansal özellikleri, ulaşılabilirlikleri ve ulaşım bedelleri işçi sınıfı için önemli değişkenlerdir ve yaşam standartlarını belirler;

2.) Kapitalistler ile yapılı çevre ilişkisi ise, üretim ve sermaye birikimini pekiştiren yönüyle fiziksel bir altyapı oluşturması ve yapılı çevre üretiminin kapitalistlerin üreteceği mallar için bir pazar yaratması ile ilintilidir;

3.) Sermaye sınıfının bir fraksiyonu olarak yapılı çevrenin yapımında/oluşturulmasında işlev üstlenerek çıkar sağlayan bu sektör (inşaat ve altyapı firmaları) oldukça özel koşullarda belirli bir tür meta üretimi ile varlığını sürdürür;

4.) Son olarak, taşınmazlarından kira yoluyla gelir, yani rant elde eden toprak sahiplerinden söz edilebilir. Ancak, bu kesim, feodalizmden farklı olarak gelişmiş kapitalist formasyonlarda, para sermaye sahipleri ve rantiyer kesimi yanı sıra sigorta şirketleri, kredi ve tasarruf birlikleri, bankalar v.b. nin de kapsayan, diğer bir deyişle, kapitalist sınıfın sermayesini bu alanda kullanan bir başka fraksiyonunu oluşturmaktadır.

Harvey'e göre, yapılı çevre, toplumsal yeniden üretim ve gelişmeyi kolaylaştıracak kullanım değeri içerdiği ölçüde verimli ve rasyoneldir. Ancak, kapitalist sistemde birikimin sürekliliğinin sağlanamaması, sınıflar arası dengesizlik ve krizlerin varlığı bunun sağlanamadığını göstermektedir. Temel göstergeleri, kâr oranlarında düşme, hızla artan işsizlik ve enflasyon oranları, kârlı üretim alanlarında ve üretim kapasitesinde daralma ve finansal, kurumsal ve politik bir kaos ortamının doğması olan kriz, kapitalist toplumun yeniden üretiminin tehlikeye düştüğü konjonktürel bir durumdur.

Krizin yapılı çevreye yansımaları, yapılı çevre yatırımlarının aksaması, yani sabit sermaye oluşumunun sağlanamaması biçiminde olduğu gibi (eksik yatırım), yatırım fazlası durumunda da sermayenin değersizleşmesi şeklinde de gerçekleşebilir. Aslında, tüm bunlar, Harvey'e göre, kapitalist sistemde uyumlu ve dengeli bir yatırım/birikim sürecinin olanaksızlığına işaret eder. Sistemdeki bir diğer dengesizlik unsuru da yatırım sürecindeki eşgüdüm eksikliğidir. Bu sorunları aşmak için üç yol izlenebilir: 1)) çözümü tümüyle piyasa mekanizmasına bırakmak, - bu durum 'kamu yararı' içeren kalemelerde kriz yaratır, zaten hiç bir ülkede yatırım tümüyle piyasaya bırakılmamıştır- 2) yapılı çevre yatırımlarının bölüşümünü egemen çıkar çevrelerinden kimi gruplara, örneğin yapılı çevre üreticilerine –müteahhitlere-,

bırakmak,- bunun iyi hem kötü örnekleri yaşanmışsa da, yine de fiyatlandırma konusunda oluşan güç tekelinin sakıncaları güvensiz bir ortama yol açabilir- 3) - riskleri azaltıcı, kamu yararını gözetici ve tekelleşme tehlikelerini giderici bir yöntem olarak- devlet müdahalesine başvurmak. Genellikle, değişik zaman ve mekânlarda bu üç yöntemin, farklı oranlarda bir bileşimi uygulanır; önemli olan da yapılı çevrenin işlevselliğini sürdürmek ve krizlerden mümkün olduğunca kaçınmaktır.

Planlama da, devlet gücünün yukarıdaki işlevleri yerine getirmeye çalışırken başvurduğu çok sayıda müdahale aracı arasında yer alır. İşte böyle bir yapıda plancı, toplumsal yeniden üretim sürecine katkı sağlamak üzere, yapılı çevrenin üretimi, sürekliliği ve yönetimine müdahale ederek, mevcut düzenin istikrarını korumak, dengeli büyümenin koşullarını sağlamak ve sınıfsal çatışmaları frenleme işlevini yerine getirir. Plancının tüm bu işlevleri yerine getirebilmesi için yapılı çevrenin toplumsal yeniden üretimde nasıl bir rol oynadığını; yapılı çevrenin üretiminde yarışması/ tekeli/ devletçi yöntemlerin ilişkisini ve tüm bunların sınıf ve fraksiyonlar arası çatışmaların çerçevesinde geliştiğini bilmesi gerekir. Dolayısıyla, plancı kentsel sistemde her şeyin bir diğeriyle ilişkili olduğunun farkında olmalı, fayda-maliyet çözümlerine başvurmalı ve tüm o farklı çıkar gruplarına -aslında çelişen çıkarlarına / sorunlarına- onları anlamaya çalışarak yaklaşmalıdır. Ancak, müdahalenin başarılı olabilmesi için, teknik araçlar kadar plancının toplumsal meşruiyetini de sağlamaya ihtiyacı vardır. Plancı, süreçlere müdahale eden kişi olarak haklılığını ve meşruiyetini, bozulan dengeleri düzeltici işlev üstlenmiş olmasından alır. Diğer bir deyişle, var olan düzeni sürdürmek/ yeniden üretmek, plancının toplumsal rolünün temelinde yatan.

Bu noktada, Harvey planlama geleneğinin “sosyal uyum”, “kamu yararı” gibi kavramlara dayanması nedeniyle, plancıya “yanlıları gideren” “dengesizlikleri düzelter” ve “kamu yararının savunucusu” rolü atfederek, aslında bir bütün olarak ilerici olduğunu da söylüyor. Ancak, tüm bu kavramların tanımları kapitalist düzenin yeniden üretim gereksinimlerine hizmet edecek biçimde yapıldığı göz önüne alındığında, bu oldukça sınırlı bir ilerlilik olarak kalıyor.

Kapitalist düzenin en temelinde emek-sermaye çelişkisi yattığı halde, toplumda bir *uyum* arayışında olunması kendi başına sakat/ çarpık bir tutumdur. Eğer bu ideolojik mistifikasyon fark edilirse, plancının ideolojisinin tamamen farklı bir zeminde şekillenmesi olanaklıdır ve *planlamanın ideolojisini planlamanın* ötesine geçip yeni bir toplum inşa etmeyi planlamaya başlamak, ancak bu şekilde gerçekleşebilir.

7.3 Fenomenoloji ve Planlama Pratiğinin Eleştirisi

Temel amacı günlük yaşam ve buna bağlı bilinç biçimlerini araştırmak olan “fenomenoloji felsefe okulu”nun toplumbilimlerdeki uzantısı, sosyal yapılara ve bunlara bağlı neden-sonuç ilişkilerine vurgu yapan pozitivist bakışı yadsır. Bunun yerine öznelerin kişisel deneyimlerinin olduğu günlük yaşam pratikleri ile toplumsal ilişkilerin özneler üzerindeki etkileri üzerinde durulur (Amercrombie, vd., 1994).

Toplumbilimlerde fenomenolojik yaklaşım, araştırma yapılan bireylerin varsayımlarının, dünya görüşlerinin, açıklamalarının, duygularının, isteklerinin ve değer yargılarının anlaşılmasına çalışılmasıyla başlar. Bireylerin sorunlara ya da fırsatlara nasıl yaklaştıklarını kavradığımızda, ya da nasıl düşündüklerini veya

eylemde bulduklarını doğru algılamamız durumunda, hangi bilginin onların farklı düşünme ve davranmalarına yol açabileceğini de anlayabiliriz. Kendimizi onların yerine koyarak, kişilerle empati kurarak gördüğümüz hataların nasıl düzeltilebileceği konusunda da daha iyi bir donanıma sahip olabiliriz. Toplumbilimsel çalışmanın nesnesi olan kişi ya da grupların izledikleri stratejileri anlamamız durumunda, benimsenme şansı daha yüksek olan çözüm önerileri geliştirmemiz de daha kolay olabilir (Benveniste, 1989).

Fenomenolojist toplum bilimciler öncelikle sosyal bilimlerde geleneksel araştırma yöntemini eleştirirler. Buna göre, geleneksel yöntemde araştırmacılar, önce inceledikleri sorunu tanımlarlar, daha sonra ise sorunun değişkenlerini kontrollü biçimde değiştirerek bunlar arasındaki ilişkilerin olası yönleri ile etki güçlerini yaptıkları gözlemlerle belirlemeye çalışırlar. Bu süreçte araştırmacının rolü, incelediği konuya ilişkin olarak veri toplayan ve süreci etkilediği varsayılan değişkenler arasındaki ilişkileri dışarıdan, sürecin dışından gözlem yaparak anlamaya çalışan kişi olmakla sınırlıdır (Comfort, 1985).

Geleneksel yaklaşımda, toplum bilimci geleceğe ilişkin tahminde bulunmak amacıyla sorular tasarlanır, ancak bunun için kullanılan veri tabanı geçmişin deneyimleri temel alınarak oluşturulur. Argyris'e göre (Comfort, 1985), geleceğe yönelik tahminlerin geçerliliğini arttırmak için başvurulan bu uygulama, geleceğe yönelik olası eylemler alanını daraltırlar. Çünkü araştırmacılar zaten sahip oldukları geçmişin bilgisi ile kendilerini sınırlamak durumunda kalırlar. Bu ise, geleneksel sosyal araştırmanın var olan durumu koruyarak siyasa yapıcıların kararlarına önemli bir katkı sunamamalarına neden olmaktadır. Sosyal bilimciler için zor olan uygulanabilir, etkili ve insancıl yollarla geleceği araştırmaktır.

Comfort'un (1985) "Eylem Araştırması" adını verdiği alması süreci ise, var olan toplumsal yapıya ilişkin stratejiler üretmek için geçmiş deneyimlerin verilerini geleceğe yönelik amaçlarla birleştirmektedir. Bu modelde örgütsel bağlamlarda, doğrudan yaşamın /pratiğin aydınlatıldığı öğrenme sürecinin sistematik olarak vurgulandığı bir çözümleme çerçevesi önerilmektedir.

Bolan (1980), bu kapsamda dikkatleri öncelikle kuram ile uygulama ve bilgi ile eylem arasındaki kopukluğa çekmektedir. Yazara göre, modern dünyada uzmanlaşmanın gelişmesi ile meslekler düzeyinde geliştirilmiş kuramsal bilginin uygulamaya ışık tutacağı ve aydınlatıcı bir rehber olacağına tam bir güven oluşmuş iken, kuram ile uygulama arasındaki uçurum, günümüzde her zamankinden daha derin hale gelmiştir. Bolan'a göre, planlama pratiğinde öncelikle gözlenmesi gereken, her bir planlama deneyiminin biricik olduğu, diğer bir deyişle, hiç bir planlama pratiğinin diğeri ile aynı olmadığıdır. Kuramcılar geçmiş deneyimleri soyutlayarak genellemeye çalışırken, uygulamacılar gerçek durumların eşsiz somutluğu ile yüzleşmektedirler. Yazara göre, en anlamlı planlama kuramları, planlama mesleğinin etkinlikleri içinde fiilen yer alan uygulamacıların zihinlerinde kurguladıklarıdır; çünkü her şeyden önce, bilgi eylemden türetilir. Geliştirdiğimiz, olgunlaştırdığımız bilgi türleri ve oluşturulma biçimleri, çoğunlukla kendi çıkar ve eylemlerimizin ürünleridir. Eylemlerimiz ise aslen geleceğe yöneliktir ve hiç bir biçimde yansız değildir; diğer bir deyişle, isteklerimiz, niyetlerimiz ve hedeflerimiz tarafından biçimlendirilirler. Planlama eylemi, verili bir durumu değiştirme isteği ile bir şeyler yapmak (belirli bir sorun çerçevesinde düşünceler, görüşler, politika önerileri, çözümler üretmek ve bunları başkalarına

iletmek) olarak tanımlanır ve bu nedenle de mevcut duruma müdahaleyi içerir. Bu müdahale sırasında plancı bir yandan mesleki eğitimin sağladığı kuramsal çerçeve ve kodlanmış kurallar sistemi ile kendisinin ve başkalarının yaşadığı geçmiş deneyimlerinden yararlanırken, diğer yandan da tümüyle tek, biricik ve daha önce yaşanmamış olan ilgilendiği planlama sorununun özgüllüklerini gözetmek zorundadır ve bu deneyim ve bilgi ve özgül durumun sentezi ile o koşula uygun düşen eylemlerini yönlendirecek olan bireysel kuramı oluşturur (Bolan, 1980).

Özetle, eylem, bugün ile gelecek arasında kurulan diyalektik bir ilişki olarak kavranmalıdır. Geçmiş deneyimlerin koyduğu sınırlara karşın, yine de almaşık olasılıkları ve buna bağlı olarak da seçme olanağını da içerir. Vurgulanması gereken nokta, eylemde bulunmanın amacının var olanı yadsımak ve değiştirmek olduğudur. Bu bakımdan, bilgi, kuram ve geçmiş deneyim eyleme rehberlik etmek için yeterli değildir; çünkü bunlar “verili olan”ı temsil ederler, “olacak olan”ı değil, diyen Bolan (1980), bir karar alırken izlenen bilinçli süreçleri araştırır. Buna göre, bir planlama çalışmasında, olayın yaşandığı bağlam, yer ve süreçte yer alan ve etkilenen aktörleri kapsayan “durum/konum” plancıya bir dizi hâkim tema sunar. Herhangi bir durumda sonsuz sayıda tema olabilir; ancak zihnimiz hangisinin/hangilerinin hâkim tema/temalar olduğunu seçer. Bu seçimin yapılmasında en sorunsal olan tema hâkim konuma geçer. Algılama, seçme ve karar/hüküm, tümü bireyin kişiliğine bağlı olarak gelişir; bu bağlamda mesleki bilgi ve geçmiş deneyimlerin kalıntıları varlığımızın içsel bir parçasını oluşturur.

Sonuç olarak, plancı, rol aldığı planlama serüveninde, zaman ve mekân boyutlarıyla, tarihsel geçmişi ile katılımcıların nesnel ve öznel yönleriyle ve olayın yaşandığı sosyal ve kültürel bağlamı da göz önüne alarak ilerlemek zorundadır. Düşünce ile edimi, kuramla uygulamayı birbirinden ayırmak olanağı yoktur.

Özetle, köklerini eylem odaklı bir felsefe anlayışından alan ve özgün deneyimleri arayıp bulan bir profesyonel müdahale kavramının geliştirilmesine gereksinim vardır. Profesyonel uygulama, bilimsel bilginin eylemle, bilgi kuramının etikle özgün biçimde bütünleşmesini sağlar. Bu bağlamda uygulamacı/plancı salt sorun çözen olarak değil, moral bir aktör olarak insancıl ülkülerini ve kendi insan karakterini de ortaya koymalıdır (Bolan, 1980).

Sonuç Yerine

Kentsel planlama kuramlarını tarihsel perspektif içinde özetlemeye çalıştığımız bu kısa çalışmada sonuç yerine Şengül’ün (2012) bu konudaki değerlendirmesini aktarmakla yetineceğim. Yazara göre, “Postmodernist kamptan yapılan eleştiriler çerçevesinde modernist (kapsamlı planlama) anlayışının büyük ölçüde etkisiz kılındığını, ancak yerine yeni bir anlayışın konulmadığını görülmektedir. Eğer bu saptama doğruysa, planlama kurumunun kriz içinde olduğu açıktır. Kısa erimde, söz konusu krizden bir çıkışın olmadığı da görülmektedir. Kapsamlı planlama anlayışının temel tezlerinin tümü ölümcül eleştirilere konu olurken, bu eleştirileri yapanların yeni bir çerçeveyi geliştirmekte başarısız oldukları da açıktır... niçin alternatif bir yaklaşımın ortaya çıkmadığı sorusu üzerinde kısaca durmakta yarar vardır. Kanımızca, postmodernist perspektiften bir planlama anlayışının üretilmesi olanaklı değildir. Çünkü, bu yaklaşımın temel önermeleri planlama sürecinin gerektirdiği bir dizi kurum ve yaklaşımı tümüyle dışarıda bırakan bir nitelik taşımaktadır. İster büyük ölçekli

olsun, isterse daha dar bir kapsama sıkıştırılsın, planlama bir iktidar aygıtıdır. Oysa postmodernist yaklaşım iktidar aygıtlarını kullanmak yerine, bir direniş perspektifi önermektedir. Diğer bir anlatımla, postmodernist yaklaşıma göre, plan yapılmaz plana direnilir.

Bu tür bir anlayışı reddettiği ölçüde postmodernist yaklaşımdan ayrışan, ancak modernite eleştirisini paylaşan müzakereci yaklaşım, bir ölçüde yeni bir planlama yaklaşımı sunuyor görünmektedir. Bununla birlikte, bu yaklaşımın temel önermeleri, diğer yaklaşımların da temel zafiyeti olan, farklı grupların eşitsiz biçimde konumlandığı iktidar ilişkilerini görmezden gelmekte ve temel sorunu bir iletişim sorununa indirgemektedir. Böylesi bir bakış geleneksel çoğulcu anlayıştan çok sınırlı ölçüde farklılaşmaktadır. Bu nedenle, düşünsel düzeyde çekici bir alternatif oluşturuyor görünse de, müzakereci yaklaşımın uygulanabilirliği oldukça sınırlıdır” (Şengül,2012:104-105).

Marksist yaklaşımın da “özellikle uygulamada çalışan plancıların gereksinim duyduğu bir rehber niteliği taşıyan bir planlama kuramı geliştirmekten uzak kaldığı da açıktır. Kuşkusuz bu tür bir yetersizlik sıradan bir akademik sorun değildir. Marksist bakış açısının altını çizdiği gibi, kentlerdeki temel çelişki, kent mekanını bir yaşam mekanı olarak gören ve bu çerçevede kullanım değerini öne çıkaran bir anlayış ve pratikle, kentleri soyut, rant arayışlarının maksimize edildiği bir arena olarak gören ve değişim değerini merkezine koyan çıkarlar arasındadır. Kapitalist kent, doğası gereği, değişim değeri merkezli çıkarlara bu mücadelede üstünlüğü olan bir konum yaratmaktadır. Bu nedenle kullanım değerini merkeze alan bir karşı projenin geliştirilmesinin önünde iktidar ilişkileri içindeki eşitsiz konumlanışın yarattığı önemli engeller vardır” (Şengül, 2012:105).

Marksist yaklaşımın planlama kurumu ve pratiklerine ilişkin olarak kapsamlı bir eleştiri sunduğu açıktır. Ancak, Marksist yaklaşımın da henüz planlama kurumuna ve pratiklerine yönelik bir mücadele stratejisini geliştiremediği görülmektedir. Herhalde kent plancılarının bu eleştirileri özümseyerek bu sınırlamaları aşmaya yönelik çalışmalara öncelik vermeleri gereği günümüzün son derece öncelikli bir görevi olarak durmaktadır.

Notlar

ⁱ Planlama Kuramları ile ilgili bu bölüm, yazarın *Kentsel Planlama Kuramları* (2012), İmge Yayınları, Ankara, kitabının ilgili bölümleri özetlenerek hazırlanmıştır. Anılan kitaptan yapılan özetlemede ayrıca bir alıntılama işareti kullanılmamıştır.

ⁱⁱ ABD de “kapsamlı plan”, “genel plan” ve “master (nazım) plan” kavramları çoğunlukla aynı şeyi ifade etmek için kullanılan terimlerdir. 19.yy sonlarından başlanarak 1920 ve 30lar boyunca “Master (nazım) plan” ya da “kent planı” terimleri sıklıkla yerleşmelerin fiziksel planlarını ifade eden bir terim olarak görülmüş, 1940 lı yıllardan başlayarak ise “Genel Plan” terimi kullanılmaya başlanmış ve zaman içinde bu terim yerini “kapsamlı plan” kavramına terk etmiştir. Ülkemizde bu kavramlara karşılık gelmek üzere yaygın olarak kullanılan terim ise “Nazım Plan” kavramıdır. Ancak, yukarıda alıntı yaptığımız çalışmalarda kapsamlı plan kavramının belirli bir ölçekle sınırlı tutulmadığı ve yer yer üst ölçekli planları da kapsadığı belirtilmelidir.

ⁱⁱⁱ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. M.Ersoy (Derl), (2012) *Kentsel Planlama Kuramları*, İmge Yayınları, Ankara.

^{iv} Yazar İngiltere için verdiği örneklerin (Londra'nın etrafındaki yeşil kuşak politikası ve Yeni Kentlerin inşası) son derece sınırlı olduğunu belirttikten sonra, 70'li yıllardaki güncel iki örnekten (konut alanlarının yüksek katlı konutlarla doldurularak ruhsuz kent dokularının oluşturulması ve istihdam sağlayacak kullanımların kent merkezini terk etmesi ile merkezlerde işsizliğe ve çöküntü alanları oluşması) yola çıkarak, her iki gelişmenin de, sanıldığı gibi planların ya da plancılının başarısızlığından çok, piyasa koşullarının yarattığı sonuçlar olduğunu belirtmektedir.

Kaynaklar

- Albrechts, L., "Strategic (spatial) planning reexamined", *Environment and Planning B: Planning and Design*, Volume 31, 2004, ss. 743-758.
- Ataöv, A. ve B.Gedikli. 2005. Stratejik planlama üzerine yayımlanmamış rapor
- Bademli, R. (2005), *Kentsel Planlama ve Tasarım Öğrencilerine Notlar*, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara.
- Benveniste, G. (1989), *Mastering the Politics of Planning*, Jasssey-Bass.
- Bettleheim, C. (1967) *Studies in the Theory of Planning*, Asia Publishing House, Bombay.
- Black, A. (1975), "The Comprehensive Plan", Melville C. Branch (Ed), *Urban Planning Theory*, Dowden, Hutchinson ve Ross Inc., U.S.A.
- Bolan, R., (1980), "The Practitioner as Theorist", *The Journal of American Planning Association*, c.46, ss.261-274
- Bryson J.M. ve W.D. Roering. 1987. "Applying private-sector strategic planning in the public sector", *Journal of the American planning association*. Volume 53. No.1.
- Camhis, M. (1979), *Planning Theory and Philosophy*, London: Tavistock.
- Comfort, L. K. (1985) "Action Research: A Model For Organizational Learning", *Journal of Policy Analysis and Management*, c. 5, No. 1, ss.100-118
- Davidoff, P. (1965), "Advocacy and Pluralism in Planning", *A.I.P. Journal*, c.31, s.4., ss: 331-338. Gedikli,B. (2012), "Stratejik mekansal planlama: Planlamada yeni gündemler, Yöntemler ve teknikler", M.Ersoy, (Ed.) *Kentsel Planlama Kuramları*, İmge Yayınları, Ankara, ss.237-290. Salet, W. ve A. Faludi. 1999. *The revival of strategic planning: Proceedings of the colloquium*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences.
- Davidoff,P. ve Reiner, T.A. (1962), "A Choice Theory of Planning", *Journal of American Institute of Planning*, v.31. ss.331-338.
- Edward J. Woodhouse & David Collingridge, *Incrementalism, Intelligent Trial-and-Error, and the Future of Political Decision Theory, in AN HERETICAL HEIR OF THE ENLIGHTENMENT: POLITICS, POLICY, AND SCIENCE IN THE WORK OF CHARLES E. LINDBLOM* 131, 133–34 (Harry Redner ed., 1993)
- Ersoy, M. (1997) "Özelleştirme ve Planlama", *Özelleştirme ve Kamu Arazileri*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara.
- Etzioni, A., (1967), "Mixed-Scanning: A 'Third' Approach to Decision Planning", *Public Administration Review*, c.27, s.5, ss.385-392.
- Faludi, A., "The Performance of Spatial Planning", *Planning Practice & Research*, Vol. 15, No. 4, 2000, ss. 299–318
- Friedman, J. (1987), *Planning in the Public Domain:From Knowledge to Action*, New Jersey, Princeton University.
- Friedman, J. (1987), *Planning in the Public Domain:From Knowledge to Action*, New Jersey, Princeton University

-
- Friedman, J., "Strategic Spatial Planning and the Longer Range", *Planning Theory & Practice*, Vol. 5, No. 1, 2004, ss. 49–67
- Friedmann, J. (1987), *Planning In The Public Domain*, Princeton Un.Press, N.J.
- Gercenks, L.C. (2001), "The Comprehensive Plan in the 20th Century", *2001 APA National Planning Congress de sunulan bildiri*, New Orleans.
- Harvey, D. "On Planning the Ideology of Planning", S.Campbell ve S.S:Fainstein, (1996), *Readings in Planning Theory*, Blackwell. Amercombie, N., Hill, S.,Turner, B.S., (1994), *Dictionary of Sociology*, Penguin Books, London.
- Healey, P. (1996), "Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory", *Readings in Planning Theory*, S.Campbell ve S.S.Fainstein (Ed), Blakwell, ss.234-257.
- Kaplan, M. (1973), *Urban Planning in the 1960's*, Praeger, New York.
- Levy, J.M. (1997), *Contemporary Urban Planning*, Prentice Hall, New Jersey.
- Lindblom, Charles E. (1959), "The Science of 'Muddling Through'", *Public Administration*, c.19, s.2, ss.79-88
- Moore Milroy, B. (1991), "Into Post-Modern Weightedlessness", *Journal of Planning Education and Research*, c.10, s. 3, ss.181-187 Healey, P.(1997), *Collabarative Planning*, MacMillan Press.
- Pickvance, C. (1982), "Physical Planning and Market Forces in Urban Development", C. Paris, *Critical Readings in Planning Theory*, Pergamon Pres, N.Y., ss.69-82.
- Poulantzas, N. (1975), *Political Power and Social Classes*, NLB, London.
- Sartorio, F.S. 2005. "Strategic spatial planning. A historical review of approaches, its recent revival, and an overview of the state of the art in Italy". *disP*. Vol.3
- Scott, A.J. ve Roweis, S.T., (1977), "Urban Planning in Theory and Practice: A Reappraisal", *Environment and Planning A* , c.9. ss.1097-1119.
- Şengül, H.T. (2012) " Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine", M.Ersoy, (Ed.) *Kentsel Planlama Kuramları*, İmge Yayınları, Ankara, ss.59-113.
- T.J.Kent, Jr., *The Urban General Plan*, (1964), Chandler Publishing Co., San Francisco. Aktaran, Black, A.